

УДК 811.161.2'38:070

АНОРМАТИВНІ ЯВИЩА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗМІ (НА РІВНІ ГРАМАТИКИ ТЕКСТУ)

Мітрохина Л. М., Разумейко М. С.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті аналізуються тексти електронних засобів масової інформації (радіо і телебачення) з погляду їх відповідності нормам сучасної української літературної мови. Пропонуються деякі рекомендації щодо підвищення рівня культури мовлення в сучасних ЗМІ.

Ключові слова: *граматична норма, граматична помилка, точність мовлення, просторіччя, тавтологія.*

Постановка проблеми. Актуальність. Поряд із такими важливими питаннями культури мови, як оволодіння правилами орфографії, лексикології, вимови і наголошування, велике значення має також вивчення і правильне використання мовних засобів вираження думки залежно від мети і змісту висловлювання, що їх регулюють граматичні норми мови.

Грамматичні норми сучасної української літературної мови поділяються на морфологічні (регулюють правильний вибір морфологічних форм слів при формотворенні та словозміні, а також їх поєднання) і синтаксичні (визначають нормативну побудову словосполучень і речень).

Мета статті – аналіз текстів електронних засобів масової інформації (радіо і телебачення) з погляду їх відповідності нормам сучасної української літературної мови шляхом подання найбільш поширених у живому усному мовленні неправильних варіантів, указуючи на їхню анормативність і неприпустимість і рекомендуючи основний, правильний варіант, закріплений нормативно.

В усному мовленні дикторів радіо і телебачення нами зафіксовано порушення норм морфології та синтаксису української мови загальною кількістю 105 одиниць; з них ненормативні словоформи становлять 79 помилок і ненормативні синтаксичні одиниці – 26 помилок. Вони пояснюються як недостатньою мовною компетенцією мовців, низьким рівнем знання граматичних засобів, так і складністю відповідних норм, що перешкоджає їх успішному засвоєнню та застосуванню (це стосується, зокрема, деяких випадків граматичного зв'язку, варіантності синтаксичних конструкцій тощо).

Найпоширенішими є відступи від морфологічних норм при формотворенні іменників – нами зафіксовано 23 такі помилки. Ненормативні явища охоплюють такі граматичні категорії цієї частини мови як рід і відмінок. Особливою регулярністю відзначаються помилки, що виникають при відмінюванні іменників. Труднощі становлять, як правило, форми кличного і родового відмінків, тому зупинимось на них докладніше.

Українська мова належить до тих слов'янських мов, які для граматичного оформлення звертання зберегли кличний відмінок із прадавніх часів, тоді як інші (російська, словацька тощо) втратили його. Отже, вживання називного відмінка замість кличного при звертанні є порушенням граматичної норми української літературної мови [3, с. 202-203]. Наприклад: *Володимир Михайлович, не турбуйтеся* (НР); *добрий вечір, Люда* (Студія «1+1», «ТСН»).

Наряду з кличним відмінком, значні труднощі при словозміні іменників становить родовий відмінок однини другої відміни чоловічого роду, а саме правильний вибір флексії –а(-я) чи –у(-ю). В усному мовленні, зокрема й у телерадіопередачах, ці закінчення невинновідповідно взаємозамінюються, наприклад: *департамент авіаційного транспорту* (радіо); *вчені збираються зробити елементний аналіз каменя* (НР, «АВС»).

Значні труднощі і, як наслідок, систематичні відхилення від граматичних норм пов'язані з уживанням правильних відмінкових форм іменників, що входять до складу кількісно-субстантивних сполучень. Нормативно числівники ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ, (у тому числі в складених формах), вступаючи в граматичні зв'язки з іменниками, вимагають від них форми називного відмінка множини [5, с. 128] (два брати, сорок три книги і т.п.). Натомість у мовленні дикторів радіо й телебачення правильна форма систематично замінюється на родовий відмінок однини, очевидно, під впливом російської граматики, де ця форма використовується послідовно й закріплена нормою (пор.рос. ДВА БРАТА і под.): *чотири керівника комітетів* (НР); *двадцять два метра за секунду* (НР, «Прогноз погоди») тощо.

На противагу відмінкові, рід є класифікувальною категорією іменника як частини мови, а тому не може довільно змінюватися. Вживання іменників української мови в невластивому їм роді становить відступ від морфологічних норм: *це наша біль* (радіо); *сто грамів кропиви залити однією літрою води* (НА, «Сім'я – фортеця моя»).

Зауважимо, що коли у другому реченні порушення норми не вмотивоване, то іменник БІЛЬ вжито в жіночому роді за аналогією до рос. БОЛЬ.

Проблемним питанням у системі українського прикметника, яке спричинює виникнення численних помилок, є творення і вживання ступенів порівняння. Відомо, що прикметники в українській мові можуть мати вищий і найвищий ступені порівняння, кожен із яких здатний функціонувати в простій або складеній формі. Порушенням норми є поєднання обох форм ступенювання, наприклад: *зв'язок стає більш активнішим* (НР, «Влада слова») -**пор. правильні варіанти:** *більш активним або активнішим*.

Іноді в засобах масової інформації можна почути ще один тип помилок, пов'язаний вже з утворенням найвищого ступеня. Це вживання слова САМІЙ в аналітичних формах замість нормативних НАЙБІЛЬШ, ЩО-, ЯКНАЙБІЛЬШ: *саме головне – вирішити бюджетні питання* (радіо).

Такі конструкції є кальками з російської мови (пор. рос. САМОЕ ГЛАВНОЕ), сприймаються як елемент просторіччя в усному суржиковому мовленні. На сторінках преси, в радіо- і телепередачах вони неприпустимі.

Численні помилки спостерігаються при словозміні та вживанні числівників української мови. Особливо проблемним є відмінювання числівників, де українська мова виразно виявила риси своєї індивідуальності, які, проте, досить складні для

засвоєння в умовах білінгвізму, у протиставленні відповідним нормам мови російської. Це спричинює численні помилки в суржиковому мовленні типу: *підтримані вісьм'ю фракціями (радіо); шквалите посилення вітру до шестидесяти метрів за секунду (НР);*

представники ста восьмидесяти дев'яти країн (УТ-1).

Ненормативне вживання займенників полягає в поодиноких випадках неправильного їх відмінювання, наприклад: *не давати іншій можливості (НР) – пор. форму родового відмінка іншої;*

Для публіцистичного мовлення, що потребує логізації висловлювання, аргументації авторської думки, виявлення причинно-наслідкових зв'язків тощо характерне широке використання різноманітних засобів сполучниково-прийменникового зв'язку (з огляду на те, що; тим часом, як; унаслідок того, що і т. ін.). Як зауважує О. Д. Пономарів, рівень мовлення «знижують невмотивовані запозичення з російської мови, здебільшого кальки типу МІЖ ТИМ, ЗГІДНО (даних), ДЯКУЮЧИ (наслідкам). Українська мова має для цих випадків власні службові слова – тим часом, згідно з (даними), завдяки (наслідкам) і подібне» [3, с. 181].

Подібні відступи від норми спостерігаємо й у висловах: *на протязі календарного року відбувається співпраця між господарствами (НР, «Огляд національних новин»); придбати порядку п'яти мільйонів тонн вугілля (НР «Споживач»); не дивлячись на це (радіо) тощо.*

Інтерференційний російськомовний вплив призводить також до надуживання конструкцій з прийменником ПО в засобах масової інформації. Разом із тим український прийменник ПО є далеко не таким поширеним, як його відповідник у російській мові, і в мовленнєвій практиці часто замінюється іншими прийменниками (з, щодо, для, на, до тощо), сполучниками (як, коли та ін.) або безприйменниковими конструкціями. Наприклад: *не є життєздатною по причині поганого фінансування (НР) – пор.: через погане фінансування; робота по прийняттю закону по легалізації (УТ-1) – пор.: робота з прийняття закону про легалізацію тощо.*

Порушення норм синтаксису сучасної української літературної мови у ЗМІ залежно від виду синтаксичних одиниць, на які поширилися ненормативні явища, можна узагальнено поділити на дві групи – помилки у словосполученнях і неправильна побудова речень (у межах останньої ми виокремлюємо дві підгрупи – порушення синтаксичних норм простого і складного речення).

Як свідчать наші спостереження, відхилення від граматичних норм на рівні словосполучення в мовленні ЗМІ найчастіше трапляються через контамінацію.

Синтаксична контамінація виявляється у граматично невиправданому сплутуванні сполучувальних можливостей слів, які близькі за змістом, але керують різними відмінками, наприклад: *чоловіки, які подібні на жінок (Студія «1+1», «Я так думаю»)* – помилка виникла внаслідок контамінації конструкції ПОДІБНИЙ ДО (головне слово керує родовим відмінком): СХОЖИЙ НА (вимагає від залежного іменника форми знахідного відмінка) під впливом норм сполучуваності останньої і синонімічності керувальних слів.

Норми граматичної сполучуваності української мови часто порушуються під впливом мови російської. Наприклад: *учні опановують українською мовою (НР); хочу подякувати артистів естради (НР).*

Таким чином, виявлені помилки на рівні українського словосполучення становлять такі типи:

- невмотивована заміна безприйменникових конструкцій приєднаними (типу контролювати за);
- вживання неправильної відмінкової форми залежного слова під впливом граматичних норм сполучуваності російської мови (подякувати артистів);
- синтаксична контамінація конструкцій унаслідок їхньої семантичної тотожності і смислової близькості керувальних слів (подібних на).

Ненормативні явища на рівні синтаксису речення найбільшою мірою поширені у простих реченнях і майже не стосуються складних конструкцій. На основі спостережень за мовленням ЗМІ з точки зору його відповідності граматичним нормам сучасної української літературної мови зафіксовані такі типи помилок у побудові простих речень:

- порушення граматичної координації між підметом і присудком: *ті, хто переробляє продукцію (радіо)*.

У двоскладному реченні граматичне узгодження присудка з підметом виявляється, зокрема, у координації форм числа. Із займенником ХТО присудок, виражений дієсловом теперішнього часу, умовно вживається у формі однини [1, с. 213];

- введення підмета в безособове речення: *сімсот тридцять четверта поправка йдеться про таке (НР)*.

- дублювання підмета іншим словом у реченні: *свідомість, як відомо, вона притаманна тільки людині (радіо)*.

- ненормативні конструкції з однорідними членами речення: *дітей віддають до школи не тільки вивчати грамоту й астрономію, а й військову справу (НР, «Школяда»)*.

Порушення синтаксичних норм у складному реченні трапляються рідко, представлені поодинокими помилками. Так, у мовленні ЗМІ спостерігаються помилки в побудові складних речень (зауважимо, що вони стосуються тільки складнопідрядних конструкцій):

- заміна складнопідрядного речення з підрядною обставиною частиною причини або часу на дієприкметниковий зворот; наприклад: *використовуючи відбілювач, моя білизна стає сірою («Інтер», реклама); перебуваючи під арештом, чоловіка прооперували (студія «1+1», «ТСН»)*.

Дієприслівник у складі звороту завжди пояснює в реченні дієслово, вказуючи на додаткову дію. У першому реченні пояснюване дієслово є присудком, а отже називає дію предмета (БЛИЗНА). Таким чином дієприслівниковий зворот також стосується підмета («білизна використовує відбілювач»). У другому реченні виконавця дії визначити не можна (це односкладне неозначено-особове речення), а отже незрозуміло, дію якого саме суб'єкта називає дієприслівниковий зворот.

Висновки. Таким чином, аналіз текстів передач радіо і телебачення з погляду їхньої відповідності граматичним нормам сучасної української літературної мови свідчить, що найбільшою мірою анормативні явища поширені у системі морфологічних форм (особливо це стосується відмінкової парадигми іменників і числівників, ступенів порівняння прикметників і прислівників), а також в будові словосполучень (контамінація, інтерференційні типи граматичного зв'язку). Це пояснюється білінгвальною взаємодією української та російської мов на тлі значних

мовних одиниць. На рівні речення – як простого, так і складного – специфіка синтаксису двох мов виявляється меншою мірою, а тому і норма порушується несистематично і виникнення помилок пояснюється не міжмовною інтерференцією, а швидше недостатнім опануванням мовцями граматичних норм, низьким рівнем мовленнєвої культури.

Список літератури

1. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис/ О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Вища шк., 1989.
2. Козачук Г. О. Українська мова для абітурієнтів: [навч. посібник] / Г. О. Козачук [2-ге вид., стер.] – К.: Вища шк., 1994.- 272 с.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови/ О. Д. Пономарів [3-ге вид., перероб. і доп.] – Тернопіль: Богдан,2001.- 248 с.
4. Словник труднощів української мови / [За ред. С. Я. Єрмоленко] – К.:Наукова думка, 1989.
5. Словник української мови: в 11т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.] – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Мітрохіна Л. М., Разумейко М. С. Анормативные явления современного украинского языка в СМИ (на уровне стилистики текста) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.438-442.

В статье анализируются тексты электронных средств массовой информации (радио и телевидения) с точки зрения их соответствия нормам современного украинского литературного языка. Предлагается ряд рекомендаций, которые способствуют повышению уровня культуры речи в современных СМИ.

Ключевые слова: *грамматическая норма, грамматическая ошибка, точность речи, просторечие, тавтология.*

Mitrokhina L. M. Razumeyko M. S. Abnormal phenomena of the Modern Ukrainian Language in Mass Media (on the Level of text grammar) // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.438-442.

Texts of electronic mass media (radio and television) are analyzed in the article from the point of view of their compliance with the norms of the modern Ukrainian literary language. A number of recommendations that facilitate the level of speech culture in modern Mass Media are suggested.

Key words: *grammatical norm, grammatical error, accuracy of speech, vernacular, tautology.*

Поступила до редакції 17.03.2011 р.